

Litteracitetspraxis – ett begrepp som öppnar för skolutveckling

Åsa Wedin

För: Svenskläraryrskriftens årsskrift 2006

Introduktion

Av tradition har den svenska skriftspråksundervisningen varit fokuserad på läsning. Ur 1700- och 1800-talets tradition av katekesläsande och husförhör, växte en svensk skoltradition med läsundervisning fram där texter med fostrande syfte var viktiga och där den uppväxande delen av befolkningen förväntades lära sig ”goda” värderingar bland annat genom läsande av ”goda” texter. Läseböckerna hade en klar moraliserande och sedelärande inriktning. När Selma Lagerlöfs Nils Holgersson, som ursprungligen var ett beställningsarbete på en läsebok i Sveriges geografi, kom i början på 1900-talet, ansågs den mycket kontroversiell med sin odygdige Nils. Refuseringen av Pippi Långstrump av Bonniers förlag vid mitten av 40-talet kan också ses i detta sammanhang.

Dagens skolkultur när det gäller skriftspråk skulle jag förenklat vilja karakterisera som läsinriktad med inriktning på essäistiskt läsande, d v s med ett fokus på upplevelseläsning och skönlitteratur. Detta gäller i synnerhet förskolan och de tidigare skolåren. Den typ av läsning som främst stimuleras där, kan beskrivas som ”att sitta och mysa med en god bok” och soffor och myshörnor finns ofta i möblemanget just av det skälet att barnen ska kunna sitta och läsa eller lyssna på en saga. Skrivandet har ofta en mindre framträdande roll än läsandet i förskola och tidiga skolår och består ofta främst av skrivande av sagor och berättelser, ofta utan explicit undervisning i berättarteknik, samt avskrivning av tryckta texter, så kallade ”faktatexter”. En markant förändring av skrivandet har skett sedan början av 90-talet i de senare skolåren och gymnasiet genom det ökade rapportskrivandet.

Skolan som institution har i viss mån skapat en egen kultur för skriftspråk, liksom skolor som enskilda institutioner ofta har sina traditioner med specifika drag. I ett Sverige med en heterogen befolkning och med en multikulturell ambition, bör inte skolans undervisning inom skriftspråksområdet vara isolerad från det omgivande samhället utan det är av största vikt att det som sker i skolan bygger på elevernas tidigare kunskaper och erfarenheter. I ett samhälle där alla medborgare förväntas uppnå höga skriftspråkliga nivåer, vilket innebär både behärskande av avancerade lässtrategier och välutvecklade skrivförmågor av olika slag, måste skolan dessutom förbereda eleverna för de krav vad gäller kunskaper och färdigheter, som deras kommande liv kommer att innebära. I detta sammanhang är litteracitetspraxis som

begrepp ett verktyg som ger möjligheter till utveckling av undervisningen i läsning och skrivning, genom att det kan användas för att synliggöra samband mellan vad som händer i hem, skola och samhälle.

Litteracitetspraxis

Användningen av termen *literacy* i engelskspråkliga texter inom fältet har sedan början av 1980-talet kommit att kopplas till ett vidgat perspektiv på läsning och skrivning. På svenska har både den engelska termen och den svenska termen *litteracitet* använts. Jag väljer att använda den svenska termen litteracitet eftersom jag anser att det är betydelsefullt för utvecklingen av det svenska språket att svenska termer inom det akademiska området utvecklas och används parallellt med den engelskspråkiga kontexten. Den vidgade synen på litteracitet betonar att vi har en mångfald av litteraciteter och att litteracitet är ett livslångt kontinuum som är involverat i sociala praktiker och kulturella traditioner. Litteracitet är situerat i tid, plats och diskurs och relaterat till makt. Det är varken endast ett fenomen som består av separata färdigheter i hjärnan eller ett fenomen som endast existerar i texten i sig. Litteracitet är en kollektiv resurs som används på en mängd olika sätt. (För ytterligare diskussion av begreppet *literacy* se bland annat Street, 1995; Barton, 2001, och Wedin, 2004; 2006) Många forskare involverar även fenomen som matematik, muntligt berättande, formella tal och musik i litteracitet. I denna artikel väljer jag att begränsa litteracitet till användningen av skrift som skrift (jämför Edelsky, 1991).

Detta vidgade helhetsperspektiv på läsning och skrivning öppnar för begreppen litteracitetshändelser (*literacy events*) och litteracitetspraxis (*literacy practices*). *Literacy practices* användes av Scribner & Cole i deras forskning hos Vaifolket i Liberia (1981). Med hjälp av detta begrepp visade de att litteracitetsfärdigheter inte per automatik medför högre kognitiva färdigheter, som till exempel abstrakt eller logiskt tänkande, utan att olika typer av litteracitetspraxis ger olika kognitiva effekter. Heath använde *literacy events* för att referera till händelser där skrift var involverad (1982).

Termen litteracitetspraxis (*literacy practices*) är ett kraftfullt sätt att konceptualisera kopplingen mellan olika litteraciteter och den sociala struktur de är inbäddade i (Stroud, 1994; Street, 1995; Barton, 2001, och Wedin, 2004). Litteracitetspraxis betecknar både beteende och de sociala och kulturella förståelser som ger mening åt läsning och/eller skrivning. På så vis är litteracitetshändelser (*literacy events*) de konkreta, observerbara aktiviteter som innefattar

skrift medan litteracitetspraxis inte är direkt observerbara utan kan förstås som människors förhållande till skrift, deras förståelse av skrift och deras användningsmönster för skrift.

Begreppet litteracitetspraxis har främst utvecklats inom antropologiskt inriktad forskning. Studier av bland annat Heath (1983), Watson-Gegeo (1992), Philips (1993), Naucér & Boyd (1994), Besnier, (1995) och Wedin (2004, 2006) har visat på relationer mellan litteracitetspraxis i skolan och i elevernas hem. Watson-Gegeo visade hur involvering av kommunikationsmönster som var vanliga i elevernas hem på Hawaii i den tidiga skriftspråksundervisningen gav stöd för barnens skriftspråksutveckling. Philips visade hur interaktionsmönster i den tidiga skolundervisningen i Warm Springs Indian Community inte stämde överens med lokala samtalsmönster. Heath visade hur skolans litteracitetspraxis i Piedmont Carolina gynnade elever från vita medelklassfamiljer i vars hem mönster för skriftspråksanvändning stämde överens med skolans, medan elever med annan bakgrund missgynnades på grund av att deras erfarenheter skiljde sig från det de mötte i skolan. I Sverige har Naucér och Boyd visat hur svenskspråkiga elever gynnades i en grupp i förskolan i jämförelse med elever med turkisk bakgrund (1994). Medan de svenska barnens erfarenheter av användningsmönster för läsning och skrivning överensstämde med de mönster som förskollärarna använde sig av, skiljde sig de erfarenheter och mönster som de turkiska barnen hade med sig hemifrån, från förskolans. Naucér och Boyd kunde visa hur detta hade negativa effekter för de turkiska elevernas skolframgång när det gällde litteracitet.

För en skola med demokratiska ambitioner är det viktigt att skolpraxis anpassas till de kunskaper och erfarenheter eleverna har med sig. Medvetenheten om kulturella skillnader vad gäller exempelvis hur skrift används i hemmen kan ge lärare möjlighet att anpassa klassrumspraxis till olika elevers bakgrund.

Litteracitet och status

Forskare inom detta fält har visat hur vissa typer av litteracitet ger tillgång till status och ekonomiska vinningar, vad man kan kalla dominerande litteracitetspraxis (Barton, 2001). Dessa litteraciteter är de som vanligtvis uppmuntras i skolan. De är normaliserade och standardiserade och förknippas ofta med framgång (Barton, 2001; Prinsloo och Breier, 1996, Wedin, 2004). Samtidigt finns parallellt andra typer av litteracitet som har låg status, vad Barton kallar *vernacular literacies*. Dessa skulle i Sverige kunna exemplifieras med till exempel klotter, grafitti, sms-meddelanden och kom-ihåg-lappar av olika slag. Inom dessa typer av litteracitet utvecklas ofta egna normer. Grafitti är ett exempel på en litteracitetsform

där bokstavsformerna har typiska karakteristika vilket ofta gör dem svårlästa för den oinvigde. Olika utövare använder sig av olika s k ”tags” som sitt kännemärke, vilka består av ofta stiliserade bokstäver. Inom chatskrivandet är användning och utveckling av nya teckenformer exempel på nya skrivnormer som utvecklas.

I en studie på den tanzaniska lansbygden, visade Wedin att litteracitetspraxis i skolan inte förberedde eleverna för litteracitetspraxis som hade stor ekonomisk betydelse för invånarna i samhället (2004). I skolan förekom endast undervisning av de standardiserade former av läsning och skrivning som förekom i prov och examinationer. Dessa former utgjorde på så sätt en viktig sorteringsmekanism för urval till högre studier och anställningar. Samtidigt fanns utanför skolan en utvecklad användning av litteracitet för utveckling inom främst ekonomi- och hälsoområdet. Människor läste för att skaffa sig kunskap och skrev för att skaffa sig bättre villkor på olika sätt. Skrift användes ofta kombinerat med numeracitet för till exempel enkel bokföring och som minnesstöd bland exempelvis småhandlare och jordbrukare. Eftersom skolans skriftspråksundervisning endast inriktades på den typ av litteracitet som ingick i test och prov, gynnades den lilla minoritet som fick möjlighet till vidare studier av skolundervisning medan den majoritet av eleverna som inte läste vidare utan gick tillbaka till ett liv i samhället efter skoltiden inte hade speciellt stor nytta av litteracitetsundervisningen i skolan.

Litteracitet och digitalisering

Den snabba utvecklingen inom det digitaliserade området i Sverige har skapat nya litteracitetspraxis. Mångfalden har ökat lavinartat och ökningen gäller både antalet användare och mängden användning. Nya former av läsning och skrivning som till exempel användning av SMS, olika typer av chat och e-post är bara några exempel. Inom det digitala skrivandet har speciella talspråksliknande varieteter av skrift utvecklas med flitig användning av kortformer, som till exempel IRL (in real life) och LOL (laugh out loud), och andra former av tecken av typen *L* eller => för ”ler” och =(för ”gråter”. Liksom slangvarieteter av tal, uppvisar dessa skriftspråksvarieteter en stor kreativitet och individuell variation som till exempel 3s (för Terese) och \o/ (för kram).

Det faktum att antalet användare har ökat så kraftigt gör att vi allt oftare får se skrift som avviker från standardnormer. Man kan förledas att tro att det beror på en sjunkande skrivkunnighet men man behöver bara gå in på en vanlig dejtingsajt (webbsida för partnersökande) för att inse att det i stället handlar om en ökning av antalet skribenter. Det är

helt enkelt många som ägnar sig åt denna typ av litteracitetspraxis, som i vanliga fall sällan använder sig av skrift. Detta medför naturligtvis att vi får många fler fall av normavvikelser. Exempelvis kan man hos många skribenter se att man inte använder sig av punkt och stor bokstav och stavningar som strider mot standardnormer, som exempelvis ”skälv” och ”oxå”, är vanliga. Människor som i många fall inte är vana vid att skriva, använder nu skrift som ett sätt att hitta en partner, eller för att skapa kontakt och interagera med andra. Samtidigt innebär dessa nya litteracitetspraxis att det uppstår ett behov av nya normer inom dessa områden, normer som utvecklas inofficiellt av aktörerna genom deras användning.

Litteracitetspraxis som verktyg för skolutveckling

Genom att använda termen litteracitetspraxis kan vi synliggöra den mångfald av erfarenheter och kunskaper när det gäller skrift, som våra elever har med sig till skolan. Detta är nödvändigt för att vi ska kunna bygga vidare på ett sätt som är relevant för samtliga elever, utan att missgynna de som inte kommer från vad vi kan kalla svenska medelklasshem. Samtidigt kan vi synliggöra den mångfald av kunskaper som våra elever behöver utveckla för att vara väl rustade för sina framtida liv. Genom att studera litteracitetspraxis i hem, i skola och i samhälle kan vi synliggöra olika mönster för litteracitetsanvändning.

När det gäller de kunskaper och erfarenheter som våra elever har med sig till skolan kan vi anta att studier av litteracitetspraxis i hemmen skulle visa att många elever har en utvecklad användning av digital litteracitet. Om det är så som många antar, att den ökande användningen av datorer och TV bland barn och ungdomar har lett till mindre läsande av skönlitteratur, skulle sådana studier kunna visa oss vilka kunskaper och färdigheter dessa barn tar med sig till skolan. Det skulle göra det möjligt för lärare att i högre grad bygga på dessa kunskaper i den tidiga skriftspråksundervisningen. För detta krävs att även användningsmönster för skrift i skolan synliggörs så att normer och vanor som ofta är omedvetna lyfts fram. Idag är det mycket som är omedvetet när det till exempel gäller bedömningen av elevers skrivna språk, inte bara inom svenskämnet utan också i andra ämnen. De nivåer av skrivande som krävs för att genomföra många av de uppgifter som ges inom olika ämnen under grundskolans senare år och gymnasiet är mycket avancerade. För att säkerställa att eleverna ges möjlighet att utveckla dessa avancerade skrivfärdigheter är det nödvändigt att lärarna blir medvetna om dem. Dagens gymnasieskola präglas till exempel väldigt mycket av projektarbeten och rapportskrivande som bygger på att eleverna både har utvecklat avancerade lässtrategier och skrivförmågor på hög nivå. Då är det en demokratisk

fråga att de också i skolan får en undervisning som ger samtliga elever möjlighet att utveckla dessa kunskaper och färdigheter. Det är i allra högsta grad en demokratisk fråga att eleverna ges möjligheter att lära sig det i skolan som de sedan ska bli bedömda på. I annat fall kommer de elever som möter dessa former av litteracitetspraxis någon annanstans, till exempel i sina hem, att ges helt andra förutsättningar till skolframgång än sina skolkamrater. Elevgrupper som missgynnas av att skolan implicit bedömer elevers hemmiljö är elever från grupper med lägre status, exempelvis från olika minoritetsgrupper eller elever med invandrarbakgrund. Detta gäller inte minst skolundervisningen i andra ämnen än svenska. De krav på olika färdigheter i läsning och skrivning som ställs på elever i till exempel matematik, biologi och samhällskunskap skiljer sig åt. Alla elever behöver alltså få möjlighet att utveckla dessa olika skriftliga förmågor.

Det utökade rapportskrivandet har sin motsvarighet även inom högskolevärlden. Den tidigare användningen av salstentamina har i en allt större utsträckning ersatts av hemtentamina och uppsatser i olika form och av olika omfattning. Den planerade ökningen av antal personer som ska läsa vidare vid universitet och högskolor ställer ökade krav på en utveckling av avancerade litteracitetsfärdigheter. Vilka krav ställer det på den skolundervisning som skall förbereda eleverna för detta? Om detta vet vi inte så mycket idag. Vi kan anta och tycka men det vi verkligen kan veta är begränsat. Vi skulle behöva veta mycket mer. Att satsa på forskning inom området är viktigt och en användning av etnografi är en väg. Studier av litteracitetspraxis i samhället skulle kunna ge oss ökad kunskap om vilken typ av kunskap eleverna är betjänta av för sina kommande liv. Lärare som etnografer, till exempel inom ramen för forskningscirkel, kan undersöka litteracitetspraxis i elevernas omgivning. Elever som etnografer kan undersöka litteracitetspraxis inom de områden de är inriktade mot. Elever i yrkesförberedande program kan undersöka den användning av skrift som deras kommande yrke kommer att medföra. Hur ser de litteraciteter ut som en anställd på ett varuhus behöver? Vilka typer av litteracitetspraxis använder sig den som arbetar inom vårdsektorn av? Hur ser det ut inom tillverkningsindustrin, på bilverkstäderna, i konfektionsindustrin? Vilka typer av litteracitetspraxis är viktiga där? Hur förhåller man sig till skrift inom den växande medieindustrin? Vilka litteraciteter är betydelsefulla inom det fältet?

Skolans viktigaste mål är att förbereda eleverna för deras kommande liv. Därför är det betydelsefullt att den skriftspråkskunskap som är värdefull för människor synliggörs. Genom att beskriva människors litteracitetspraxis i olika sammanhang, deras användningsmönster för skrift, kan vi bättre förbereda eleverna för de behov de kommer att ha när det gäller läsning

och skrivning. På så sätt får vi möjlighet att ge människor redskap att använda skrift för att själva aktivt påverka sina livsvillkor.

Det innebär inte bara att eleverna behöver utveckla olika typer av läs- och skrivfärdigheter utan också att de behöver utveckla en sociolingvistisk medvetenhet. De behöver förstå att man med olika sätt att skriva uppnår olika syften, på samma sätt som man uppnår olika syften med olika sätt att tala. Med skrift av talspråkstyp uppnår man vissa syften, med ett utvecklat så kallat chattspråk uppnår man andra och med rapportskrivande enligt standardnormer ytterligare andra.

I en skola med pluralistiska ambitioner blir det viktigt att uppmuntra utvecklandet av en mångfald litteracitetspraxis. Ett erkännande av elevernas mångfacetterade bakgrunder och en förståelse för den mångfald av skriftspråksfärdigheter som behövs i dagens Sverige måste kombineras med en pluralistisk syn på läsande och skrivande i skolan.

Sammanfattande diskussion

I ett Sverige där mångfald och pluralism tas på allvar är det viktigt att skriftspråksundervisningen i skolan utgår från den kunskap och de färdigheter som elever från olika miljöer har med sig och bygger på denna. Det är också viktigt att skolan har kunskap om vilka olika mönster för användning av läsning och skrivning som de behöver utveckla för sitt kommande liv. Genom användandet av termen litteracitetspraxis och etnografiskt inriktad forskning kan förståelse skapas för olika typer av användningsmönster för skrift så att litteracitetspraxis i skolan kan relateras till praxis utanför skolan. Detta möjliggör en utveckling inte bara av svenskundervisningen i skolan utan även av mönster för användning av skrift i skolans alla ämnen. I en skola med demokratiska ambitioner måste ett viktigt mål vara att samtliga elever ges relevant undervisning som tar hänsyn till deras olika typer av bakgrund och som förbereder dem för deras kommande liv.

Referenser

Barton, D. (2001). Literacy in everyday contexts. I: L. Verhoeven, & C. Snow, (Red.). *Literacy and Motivation. Reading Engagement in Individuals and Groups*. London: Lawrence Erlbaum associates, Publishers.

Besnier, N. (1995). *Literacy, Emotion and Authority. Reading and Writing on a Polynesian Atoll*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Edelsky, C.** (1991). *With Literacy and Justice for All: Rethinking the Social in Language and Education*. London: The Falmer Press.
- Heath, S. B.** (1982). Protean shapes in literacy events: ever-shifting oral and literate traditions. In: D. Tannen (Red.) *Spoken and Written Language. Exploring Orality and Literacy*. Norwood: ABLEX Publishing Corporation.
- Heath, S. B.** (1983). *Ways with Words: Language Life and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naclér, K. & Boyd, S.** (1994). Turkish and Swedish pre-school children's language socialisation. Implications for literacy development. In: L. Huss, (Red.), *Många vägar till tvåspråkighet. Föredrag från ett forskarsymposium vid Göteborgs Universitet den 21-22 oktober 1999*. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, Uppsala University.
- Philips, S. U.** (1993). *The Invisible Culture. Communication in Classrooms and Community on the Warm Springs Indian Reservation*. Illinois: Waveland Press, Inc.
- Prinsloo, M. & Breier, M.** (1996). (Red.). *The Social Uses of Literacy*. Sached Books, Cape Town.
- Scribner, S. & Cole, M.** (1981). *The Psychology of Literacy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Street, B.** (1995) *Social Literacies Critical Approaches to Literacy in Development, Ethnography and Education*. Longman Publishing, New York.
- Stroud, C.** (1994). Literacies - sociolinguistic and ethnographic perspectives on reading and writing. In: I. Ahlgren, & K. Hyltenstam, (Red.). *Bilingualism in Deaf Education*. Hamburg: Signum.
- Wedin, Å.** (2004). *Literacy Practices in and out of School in Karagwe – The case of primary school literacy education in rural Tanzania*. Ph D dissertation. Stockholm: Centre for research on Bilingualism, Stockholm University.
- Wedin, Å.** (2006). Literacy Practices in Rural Tanzania – The case of Karagwe. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Canada: Multilingual Matters.